Meer mens met machine

Een gedachte-experiment over het uitbesteden van cognitie en het terugwinnen van gevoel.

Een kort essay

Jens Pas

Inleiding

Dit essay is geboren uit het actualiseren van mijn cursus Innovatie & Ethiek die ik geef aan de bachelorstudenten Communicatie, Media en Design van Arteveldehogeschool. Wat betekent innovatie, een buzz-word waarmee de komst van het internet werd uitgelegd, als het in de grote slagschaduw komt te staan van artificiële intelligentie? Wat betekent ethiek als nu voor het eerst beslissingen kunnen worden genomen door niet-menselijke beslissingsnemers? En zijn we als soort bedreigd omdat de huidige carrièrekansen van mijn studenten onder vuur komen te liggen? Ik schreef enkele korte artikels hierover en verspreidde ze her en der. De vraag bleef echter knagen en plots vroeg ik me – omdenkend – af of AI ons niet zou kunnen helpen om meer mens te worden: kan AI, wanneer ze het cognitieve—rationele—deel van onze samenleving helpt dragen, ruimte maken voor wat ondergesneeuwd raakte sinds de industriële revolutie en vooral sinds de opkomst van de kenniswerker: onze emotionele en gevoelsmatige menselijkheid?

In deze tekst stel ik geen balans op van voor- en nadelen. Geen lijst met risico's en mitigerende maatregelen. Dit is een Montaigneaanse oefening: een poging, een denkspoor, een essay. Ik eindig niet in een gelijk. Ik wil u, lezer, meenemen in een vraag: zou AI ons kunnen helpen een méér menselijke samenleving te maken dan zonder AI?

De samenleving groeit scheef door kennis

De samenleving is altijd mee gekneed door gereedschap. Van bijl en wiel tot stoom, elektriciteit, computer en internet: elk instrument verlichtte arbeid en hertekende instituties. Afgelopen eeuw gebeurde er echter méér. Veel meer en veel sneller: kennis zelf werd een productiekracht én een besturingsprincipe. Daniel Bell noemde dit de kern van de postindustriële samenleving: de codificatie van theoretische kennis als motor van economie en beleid. De kenniswerker, een woord bedacht door managementguru Peter Drucker veroverde hiermee het centrum van de samenleving. Kennis wordt kapitaal en productiviteit wordt cognitief. Diploma's, titels en intellectuele productiviteit worden symbolen van maatschappelijke waarde; rationaliteit krijgt status.

Die opwaardering van het rationele is historisch gezien recent en loopt samen met de economische organisatie van het samenleven. Waar macht eeuwenlang steunde op subjectieve bouwstenen — de soevereiniteit van een koning, of religie die emotie (ook

angst) inzet om te sturen — verschuift modern bestuur naar berekenbaarheid en procedure, al zien we vandaag leiders die rede in ongecontroleerde emotie verpakken. Economie wordt stuurhut: hoe beter kennis en data worden, hoe voorspelbaarder en stuurbaar we productie, consumptie en risico's achten. Het resultaat: geld wordt macht, juist omdat kennis het gedrag achter geldstromen voorspelbaarder maakt.

Die beweging heeft keerzijden. We lopen het risico dat de drie trekpaarden van onze maatschappij, zoals Marc Buelens ze beschrijft in zijn boek *De Verblinde Samenleving* — wetenschap, economie en politiek — in hun overdrive de "luwe systemen" (cultuur, zingeving, solidariteit) vertrappelen. Het is niet dat rede verkeerd is, maar dat ze alles is gaan betekenen. We leven zo in een cultuur die kennis overwaardeert en gevoel onderwaardeert. In mijn boek *De Kikker en de Oceaan* van 2006, schrijf ik dat wij "scheef groeien", waarmee ik bedoel dat we dan wel verstandiger geworden zijn, maar niet emotioneel rijper. Kennis en emotie gaan best hand in hand in balans. Rik Pinxten spreekt hier over de nood aan *Intelligentie Emotie* – iets anders dan Daniel Golemans *Emotionele Intelligentie*.

In dat decor verschijnt AI. Enerzijds als de logische volgende stap in de kennismaatschappij: een buitenboordmotor voor patroonherkenning, analyse en planning. Anderzijds als een uitdaging voor ons zelfbegrip: wie zijn wij nog, als een systeem het cognitieve werk beter doet? (En hier formuleer ik bewust zo: AI neemt cognitief werk over, niet "onze intelligentie". Die laatste formulering wekt doemdenken en verhult de vruchtbare vraag: wat wordt dan de menselijke rol?)

De mens: drie samenwerkende systemen

Ik hanteer hier een eenvoudig werkmodel (systemisch verwoord, geïnspireerd maar niet gebonden aan het comparatief model van Ulrich Libbrecht):

1) Fysiek systeem — het lichaam met zijn beperkingen en mogelijkheden; de biologie die ons draagt. Onze natuur.

2) Emotioneel systeem — het voelen dat ons in beweging zet; de bron van motivatie en de ruwe gegevens waar het denken later mee aan de slag gaat. Ons gevoel.

3) Rationeel systeem — het ordenen, verwoorden, verklaren; de kennis die op ervaring wordt gebouwd. Ons denken.

We vergeten het te vaak: gevoel is niet de tegenstander van kennis, maar haar bron. We ervaren eerst; pas daarna construeren we uitleg. En precies daar, in de moderniteit, is iets scheefgegroeid: we hebben het rationele bekroond met diploma's en status, en het emotionele afgeschaald tot iets dat ofwel "lastig" is, ofwel strak in modellen gegoten moet worden. Psychologie liet zich lang te hard inspireren door de successen van de natuurwetenschappen. Het is een wetenschap, ja, maar wie ooit liefhad, rouwde of bezielde, weet dat het domein van voelen een eigen wetmatigheid kent (subjectiviteit, situativiteit, verbeelding) die je niet volledig in meetreeksen vangt.

AI: de cognitieve buitenboordmotor

AI hoort thuis in het rationele universum. We hebben nu een buitenboordmotor voor denken: patroonherkenning op schaal, generatief vermogen, besluitlogica die miljoenen variabelen aan kan. Aldus de vraag: kunnen we de rationele organisatie van onze maatschappelijke huishouding toevertrouwen aan AI—zodanig dat er mentale en praktische ruimte vrijkomt voor het emotionele, relationele en betekenisvolle?

Dit is geen pleidooi voor emotie zonder rem: we hebben cognitie nodig om emotie te richten. Maar als cognitionele last gedeeld kan worden met een systeem dat er beter in is, ontstaat ruimte: in onderwijs, zorg, bestuur, recht, economie. Ruimte om niet alles te becijferen, maar ook te be-zielen.

Mo Gawdat, voormalig chief business officer van Google X, pleit ervoor AI als morele bondgenoot op te voeden. Max Tegmark spreekt in het kader van zijn Life 3.0 over het herverdelen van rollen waarbij AI een steeds groter deel van onze cognitieve last kan dragen waardoor menselijkheid geherwaardeerd kan worden.

De angel van dit denken: instrument of nieuwe soort?

Twee verleidingen liggen klaar. De eerste is schaamte: als AI denkt, wat blijft er van mij over? De tweede is mythologisering: AI als volgende soort die ons zal onderwerpen.

Geoffrey Hinton, Turing Award-laureaat en zowat de peetvader van deep learning zegt heel duidelijk dat er een niet-verwaarloosbare kans is dat krachtige AI-systemen de menselijke controle kunnen ondermijnen. Let hierbij op het woord “ondermijnen”. Hinton zegt niet AI plots machtshonger zal ontwikkelen maar wel dat misbruik door kwaadwilligen en het wegdrukken van menselijke betrokkenheid uit kritieke processen heel bedreigend kunnen zijn voor de samenleving.

Yuval Noah Harari focust op het aspect taal van AI. Technologie verschijnt hier in een vorm die qua communicatie haast niet te onderscheiden is van interactie tussen mensen. Het feit dat AI onze menselijke taal hanteert om met ons te communiceren is meer dan een gebruiksvriendelijke interface. Taal is een bouwsteen van onze cultuur. AI bedient zich van die bouwsteen en kan en zal dus ook onze cultuur gaan beïnvloeden, zelfs bepalen. Voor het eerst schuift een niet-menselijk instrument mee aan de cultuurtafel van de mensheid. De mensheid komt hierdoor in een verwarring en culturele chaos terecht waar zij niet meer uitgeraakt.

Mijn denken is gestoeld op enerzijds mijn belangstelling voor en achtergrond in technologie – ik geef het vak innovatie omdat ik door nieuwe technologie gefascineerd ben – en op mijn persoonlijke interesse in natuurkunde, antropologie, sociologie en filosofie. Ik moest nog een “maturiteitsproef” afleggen om hogere studies te kunnen aanvatten na mijn middelbaar en *Einstein en de zwaartekracht* was toen mijn onderwerp. Ik ben heel sterk geïnspireerd door Ulrich Libbrecht die vanuit een wiskundige achtergrond de comparatieve filosofie een enorme intellectuele boost gaf en althans voor mij, toegang verschafte tot spiritueel denken.

Ik vind AI dus ronduit heel fascinerend en kijk heel positief naar de mogelijkheden van die nieuwe technologische innovatie. Ik ben wel zeer bezorgd om het verkeerd gebruik, want ik denk dat onze samenlevingsmodellen vandaag onvoldoende robuust en matuur zijn voor het veilig gebruik van dit instrument.

De herverdeling van rollen

Als AI het objectieve, telbare, herhaalbare draagt—planning, allocatie, procesoptimalisatie, fraudedetectie, risico-inschatting—dan komt op ons subjectieve, verbindende domein een nieuwe zwaarte te liggen:

- Onderwijs: minder "kennis toedienen", meer vorming—karakter, empathie, esthetiek, oordeel.
- Zorg: minder administratie, meer aanraking; AI als triage, de mens als nabijheid.
- Bestuur: minder spreadsheetpolitiek, meer waardengedreven koers; AI als procesbewaker, de mens als richtinggever.
- Recht: AI als consistentie- en precedentmotor; de mens als genadige rechter waar de regel niet volstaat.
- Economie: AI corrigeert kortzichtigheid en externaliteiten; de mens bepaalt wat we echt waardevol vinden.

Utopia als werkwoord

Thomas More tekende een samenleving zonder privébezit, met radicale gelijkheid en gedeelde verantwoordelijkheid. Eeuwenlang bleef dat een gedachte-experiment. Wat als AI nu voor het eerst de structurele voorwaarden kan leveren: transparantie, eerlijke toewijzing, realtime feedback, minimalisering van verspilling?

Dit is geen pleidooi voor technocratie. In een technocratie bepaalt technische deskundigheid — vandaag vaak vertaald als data en algoritmen — wat telt en wat juist is; legitimiteit vloeit dan voort uit competentie. Wat ik voorstel, is het omgekeerde: waarden eerst, techniek in dienst. AI levert scenario's, maakt afruilen zichtbaar en organiseert rechtvaardig wat we samen besluiten; maar de uiteindelijke keuze over doelen, uitzonderingen en grenzen blijft menselijk.

Misschien kan AI het utopische werk doen dat More slechts kon dromen — het logistieke en rechtvaardige mogelijk maken — terwijl mensen richting, betekenis en maat blijven geven.

Coda — emotionele ontwikkeling, en het lichaam niet vergeten

Ik geloof (en zeg dat al sinds De Kikker) dat we als samenleving baat hebben bij het aandacht geven aan ons gevoelsleven op een gelijkwaardige wijze – niet gelijke wijze – als voor onze kennisverwerving. Een rijker gevoelsleven maakt onze cognitie beter—zuiverder, zachter, wijzer. In die orde is AI gewoon het nieuwste instrument, zoals de ploeg of de pen.

Ik sprak eerder over de mens als een verzameling van drie systemen. Moeten we het niet meer hebben over dat fysiek systeem, ons lichaam, onze natuur. Zoals ik vaak tegen mijn studenten zeg bij de aanvang van het academiejaar, je zit hier niet alleen met je verstand en

je emotie, maar je bracht ook ergens tussen de vijftig en de tachtig kg lichaam mee. Dat is zo voor de hand liggend dat we er niet bij stilstaan. Toch is het lichaam het huis waarin zowel onze kennis als ons gevoel wonen. We moeten er zorg voor dragen, want naarmate we opgroeien moet dat lichaam de steeds toenemende spanning tussen onze cognitieve ontwikkeling en onze gevoelsontwikkeling kunnen dragen. Wie alleen in het hoofd leeft, loopt het risico het lichaam te verwaarlozen, wie alleen in het hart leeft, eveneens. Wie emoties wegrationaliseert of wegromantiseert groeit scheef. Het is zaak om die drie systemen in een drieledig evenwicht te houden.

Laat dit essay een uitnodiging zijn om de drie systemen in balans te brengen, waarbij AI de weg plaveit naar meer menselijkheid.

Over deze tekst en het gebruik van AI

Deze tekst is tot stand gekomen in samenwerking met AI. Ik heb AI gebruikt zoals ik het hierboven beschrijf. Wie mij kent, weet dat ik graag en veel schrijf. Ik hou van woorden en zinnen, van inspirerende en ook heldere beelden. Ik schrijf graag. Een essay vraagt echter veel denk- en opzoekwerk. Het schrijven is niet bijkomstig maar staat toch iets minder centraal dan bij mijn verhalen. De juiste woordenschat is nog altijd belangrijk om precies te zijn, de juiste metaforen om tot de verbeelding te spreken. Ik heb lang en uitvoerig met ChatGPT gesproken over wat ik dacht, heb vragen gesteld, mijn ideeën getoetst en gevraagd wie allemaal al eerder en beter de redeneringen bedacht die ik nu pas kon bedenken. Ik heb veel geleerd bij het maken van dit stuk. Ik vroeg na afloop van mijn vele uren interactie om een essay te schrijven overeenkomstig mijn gedachtengang en inzichten. Daarna downloade ik de tekst en ik schat dat ik 20% van de tekst heb veranderd. Ik schrapte en voegde toe. 80% van het schrijfwerk liet ik aan AI over. Mijn GPT-model kent al mijn teksten, zowel verhalen, essays en theaterstukken. Ik heb ze allemaal gevoed aan het ding met als doel dat hij als een volleerd assistent zinnen kan maken die compatibel zijn met mijn stem. Met ChatGPT kon ik veel sneller denken en schrijven. Maar belangrijker dan snelheid, kon ik beter verbanden leggen, mijn inzichten aftoetsen en verbeteren. Ik liet de tekst meerdere dagen liggen om gewoon tijd te nemen om wat ik leerde te laten sudderen en pikte de draad op zodra ik zin had om verder te werken. ChatGPT wachtte geduldig op mij en herinnerde alles van de eerdere gesprekken. AI fungeerde als cognitieve functie—scherp, zonder ego—waardoor ik meer ruimte had voor het denkspoor zelf.

Dit proces was nu wezenlijk anders dan bij mijn verhalen of brieven: daar is taal geen voertuig voor gedachten, maar een verlengstuk van mijn menselijkheid. Daar schrijf ik zonder AI. Wie die teksten wil ontdekken: jenspas.be.